

Олег Александрович **ПИЛИПЧЕНКО**

доктор філософії в галузі економіки, докторант, Міжрегіональна Академія управління персоналом; керуючий партнер Адвокатського бюро "Олега Пилипченка"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2424-4918>

ОСОБЛИВОСТІ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

Проблема міграцій завжди залишається актуальною, оскільки переміщення великих мас людей впливає на політичні та економічні засади багатьох держав. Середньовіччя не є винятком, саме тоді у період розвитку феодальних монархічних держав розквіту набувають різноманітні види міграції. Статтю присвячено дослідженню особливостей міграційних процесів у період існування ранньофеодальної держави – Київська Русь, з якої можна вважати початок державності сучасної України. Незважаючи на те, що правові акти часів Київської Русі не регулювали міграційну політику в сучасному розумінні цього процесу, здійснений аналіз дає змогу впевнено говорити про масовість міграційних процесів.

Ключові слова: міграція, види міграції, Київська Русь, міграційні процеси, міграційна політика

ВСТУП

Однією з умов формування цілісної сучасної міграційної політики є усвідомлення історичного досвіду, що склався та стосується міграції населення. Для кращого розуміння сучасного стану формування та регулювання міграції населення в Україні необхідно проаналізувати еволюцію міграційної політики на українських теренах в історичній ретроспективі. Пов'язано це не лише з необхідністю обґрунтування тих чи інших рішень у цій галузі, але й для систематизації накопиченого та збереженого історичного досвіду. Вагомий інтерес для дослідження становить період існування ранньофеодальної держави – Київська Русь, з якої можна вважати початок державності сучасної України.

МЕТА РОБОТИ

Статтю присвячено дослідженню особливостей міграційних процесів в період існування ранньофеодальної держави – Київська Русь.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічною та інформаційною основою роботи є історичні правові пам'ятки, наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet. У дослідженні використано історичний метод, методи структурно-логічного аналізу, порівняння та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Починаючи дослідження, варто відзначити, що протягом тисячі літ великий регіон від Чорного до Балтійського морів був ареною міграції та розселення балтійських, фінно-угорських та слов'яномовних народів. Переміщення великої кількості кочівників, до складу яких входили жінки та діти, часто обумовлювалось зміною кліматичних умов, безперервними військовими конфліктами, пошуком родючих угідь тощо. У VII-III ст. до н.е. у степових районах Північного Причорномор'я на території сучасної Південної та Південно-Східної України, а частково і в Криму панували скіфські племена. Вони займали значну територію – від низин Дунаю до гирла Дону і Приазов'я [8]. Міграція цих кочових племен до причорноморських степів датується зазвичай кінцем VIII-VII ст. до н.е. Розвиток населення у макрореєні між Балтійським та Чорним морями супроводжувався поступовим роз-

селенням різних груп кочівників у заболочених місцях та низовинах Прип'яті, Бугу та Дніпра, змішуванням їхньої культури, мови, традицій, що й в подальшому призвело до зародження слов'янських племен.

Приблизно у V ст. почалася слов'янська експансія, як вважають, з території Прикарпаття, верховин Дністра, а також правобережжя середнього Подніпров'я, на захід, південь та північний схід. На захід слов'яни мігрували у напрямку верховин Вісли, а потім – Лаби, оминаючи зовнішні Західні Карпати (тобто зі східної та північної сторони Карпат). На схід слов'янські племена поширювалися у напрямку верховин Волги та Оки. На південь слов'яни рухалися у бік Дунаю, потім – вздовж нього до заходу, заселяючи місцевості вздовж приток Дунаю і вриваючись у межі Східної Римської імперії. На півночі слов'яни поселилися у VIII ст. поблизу Ладозького озера, асимілювавши місцеве балтське та фінське населення [4]. Головна водна артерія сучасної України сприяла міграційним потокам. Маршрут уздовж Дніпра став одним з основних, завдяки якому відбувалось сполучення між народами Півночі та Візантії. Варто наголосити на тому, що в ті часи глибокий і міцний духовний зв'язок з предками відбувався через осілість населення навколо місць їхнього поховання. Але навіть за його наявності, населення продовжувало мігрувати, оскільки прагнення до переселення переважали бажання зберегти духовний зв'язок з предками.

Поселення вздовж рік стало місцями спільного проживання різних етнічних груп протягом багатьох років. Постійна боротьба всередині таких груп також призводила до подальшої міграції населення, про що свідчить величезна кількість міст та сіл (на теренах сучасної України, Білорусії, Польщі, Молдови, Румунії та Росії) з однаковими чи схожими назвами. Пояснення цього явища полягає в тому, що міста Північно-Східної Русі, що виникли пізніше ніж міста Західної та Південної Русі, були засновані переселенцями з півдня і заходу. Як слушно зазначає Ю.В. Рошин, міграція населення Північно-Східної Русі була випадковою і хаотичною, вона висловлювала прагнення переселитися на ці землі, як простих людей, так і людей князівської влади, щоб урятувати свій народ, свою віру і створити свою нову державність. Це було внутрішнє усвідомлення всіма потоками колоністів мети мігра-

ційної політики, а точніше – міграційної стратегії як життєвої необхідності для народу та його держави, що і стало основним мотивом колонізаційного руху в Північно-Східну Русь [7]. Вся історія Русі пов'язана із міграцією. Так, з Ладозького озера варяги мігрували на південь, і згідно з історичними джерелами встановлювали панування над тими людьми, що раніше мігрували в ці місця і також на осівших східнослов'янських племен. Вони заснували Київ, обрали його як опорне поселення. Це зумовило подальшу долю міста як столиці Київської Русі. Київська Русь не мала законодавчої бази, яка б регламентувала пересування населення всередині держави, водночас окремі правові акти, укладені в період її існування, можуть бути віднесені до тих, що мають непряме відношення до окремих видів міграції. Так, міграція варягів сприяла виникненню Київської Русі.

Торгівельна міграція. Однією з основних причин експансії на південь стало прагнення контролю торгового маршруту «Із варягів у греки», можливості здійснювати набіги на Візантію. Зазначимо, що в цей історичний період межа між торгівлею (обміном товарами) і грабежом була дуже нестійкою, тому нерідко напади відбувалися не тільки з метою разового захоплення здобичі, а також і примусу противника до укладання договору зі сприятливими для переможця умовами у сфері династичних, торгових та інших відносин. Не стали винятком і походи князів Київської Русі на територію Візантійської імперії в IX–XII ст. Так, похід київського князя Олега на Константинополь у 907 р. завершився підписанням мирного договору, положення якого було підтверджено та розширено у русько-візантійському договорі 911 р. Одна з частин цього міжнародного договору стосується надання Київській Русі права здійснювати безмитну торгівлю з Візантією, набуття купцями привілейованого статусу у Візантійській імперії. Згідно з договором: «... Руси, що прибувають, нехай живуть коло [церкви] святого Мами. А [коли] пошле цесарство наше [своїх мужів], хай ті перешлиуть імена їхні, і тоді [хай] візьмуть вони місячину свою: спершу [ті, що] від города Києва, а тоді з Чернігова, і [з] Переяслава, і [з] інших городів. І нехай входять вони в город одними воротами, з цесарем мужем, без оружжя, [по] н'ятдесят чоловік, і хай торгують, як ото їм треба, не платячи мита ні від чого» [6]. Купцям із Київської Русі надано право проживати під стінами міста, оскільки церква, про яку йдеться в Договорі, знаходилась за фортифікаційною стіною Константинополя, а обмеження відвідин Константинополя 50-ма купцями свідчить про наявність значної їхньої кількості.

Наступний похід на Візантію завершився підписанням русько-візантійського договору 944 р. Договір підтверджував усі раніше досягнуті положення та впорядковував багатосторонні зв'язки між Київською Руссю та Візантією.

Перевезення товарів, укомплектування екіпажів кораблів, а також особисте обслуговування торговців зумовлювало наявність широкого кола осіб задіяних у торговельних відносинах між Київською Руссю та Візантією. Шляхом до Візантії знаходились поселення, які сприяли торгівлі, основна їхня маса знаходиться поблизу порогів Дніпра. Оскільки влітку і восени

пороги були зовсім непрохідні, саме тоді судна потребували розвантаження біля порогів, і перетягування на суші на котках. Така обставина сприяла міграції населення у такі поселення, оскільки гарантувало стабільний заробіток. У них залишалася можливість найму на купецькі кораблі. Усе це було елементами міграції як внутрішньої у межах Київської Русі, так і зовнішньої на територію торгових партнерів.

Релігійна міграція. З кінця X ст. у Київській Русі відбувається «Хрещення» – масове поширення християнства як державної релігії. Масова християнізація розширила сферу впливу візантійців на київських князів, створено Київську метрополію, а першим митрополитом призначено Михаїла I, присланого у 988 р. на Русь патріархом Константинопольським Миколою II Хрисовергом для хрещення князя Володимира. Хрещення Русі не могло не спричинити міграційний сплеск. По-перше, на частині території християнство нав'язувалося силою, язичницькі святилища (капища) та інші культові споруди знищувалися, опір зміні віри придушувався всіма засобами, особливо мечем і вогнем, що змушувало незгодне населення переселятися у більш віддалені від обжитих територій місця. По-друге, для просування нової релігії були потрібні кадри, які були відсутні на місці: ченці, богослови, будівельники та архітектори, мозаїсти, художники-фресочники, іконописці тощо. Частина вищого духовенства привіз із собою в якості свити Михаїл I, його єпископи і священники стали на чолі багатьох церков заснованих ним на Русі, інші поступово мігрували на ново християнські території.

В описаний період виникли два спеціалізовані сегменти ринку праці: духовні професії для священнослужителів, які ймовірно приїжджали з сім'ями, оскільки священник за православними канонами має право на шлюб, і робочі місця для осіб, задіяних в матеріальному уречевленні символів нової релігії. Тоді як архітектори, художники, ремісники приїжджали самі собою або групами, високопоставлений духовний персонал переїжджав із супроводжуючою їх свитою. Залучені до Київської Русі ромеї (населення Візантії), займались навчанням місцевого населення, ділилися своїми традиціями та переймали чужі, відбувався культурний обмін, який сприяв зав'язуванню тісних контактів, створенню змішаних сімей.

Візантійські традиції глибоко проникли у мистецтво Київської Русі та до кінця XII ст. отримали у ньому чітке місцеве вираження, що характеризується своїм не повторним стилем. У виробках т.зв. «малих» мистецтв декоративної скульптури та різьблення (прикраси, вироби з металу, ритуальні та богослужбові речі тощо) поєднувалися візантійські образи зі слов'янським фольклором та міфологією. Писемність і літературна традиція також адаптувала візантійські тексти, а священники і ченці, що переселилися в Київську Русь, здійснили суттєвий вплив на давньоруську літературу. Варто зазначити, що писемність довгий час за своїм значенням залишалась вузько релігійною. Писарі прагнули дотримуватися візантійських традицій. Так само священники, ромеї, виробники релігійної продукції зберігали частину своєї винятковості, перешкоджаючи доступу місцевих жителів до цих ринків праці. Так, праця візантійців, які мігрували на Русь

тривалий час залишалася затребуваною. Так, знадобилося близько двохсот років, перш ніж пояснювальні тексти на іконах, мозаїках чи фресках почали зображуватися слов'янською, а не грецькою мовою.

Рабська міграція. Раби становили доволі велику частину населення Русі. У своїй переважній більшості це були бранці, взяті в полон під час набігів іноземці. Для позначення раба-бранця на Русі вживався особливий термін «челядин», у множині – «челядь». Використання рабів на Русі було поширеним явищем: як прислуга, як живий товар, як жертвопринесення (у період, який передував Хрещенню Русі) тощо. Згадки про челядь можна знайти у багатьох міжнародних документах, укладених Київською Руссю. Так, у русько-візантійських договорах містилися норми, які обумовлювали проблему челяді та їх повернення, що прямо свідчить про важливість, яку приділяли цьому питанню правителі Київської Русі: *«А якщо втече челядин від русів, коли вони прийдуть у країну цесарства нашого, і од [церкви] святого Мами, [де вони живуть], то якщо він буде знайдений, – нехай вони візьмуть його; а якщо не знайдеться, – нехай поклянуться наші руси-християни за своєю вірою, а нехристияни по закону своєму, [що він утік], і тоді беруть од нас, [греків], ціну свою, як це вже встановлено давніше: дві наволоки за челядина. Якщо ж від кого із людей цесарства нашого, чи з города нашого, чи з інших городів втече челядин до вас, [русів], і принесе що-небудь, – нехай вони вернуть його назад, і якщо те, що він приніс, буде ціле все, – нехай візьме [той, хто його спіймав], від нього, [того, чий є челядин], два золотих за спіймання»* [6]. З візантійських джерел відомо, що челядини, які жили на території Київській Русі, не були повністю безправними. До тих, хто залишався в сім'ях, ставилися як до молодших домочадців. Вони могли отримати свободу внаслідок внесення за них викупу, після певного терміну служби, за бажанням господаря тощо.

Рабська міграція була масовою і невід'ємною частиною міграції населення як у межах Київської Русі, так і за її межі. За межі Русі міграції населення сприяли набіги кочових племен, розквіт яких припав на період X–XII ст. Раби з Європи надзвичайно високо цінувалися Сходом. Красива біла рабиня, навіть нічому не навчена, коштувала у X ст. не менше 1000 динарів, тоді як за чорношкіру рабиню в Єгипті та Південній Аравії давали лише 150 динарів [5, с. 140]. Під час вторгнень кочівники викрадали худобу, брали людей у рабство, руйнували запаси тощо. Решта населення, часто не відновлювало свої поселення, і намагаючись сховатися від майбутніх набігів залишало обжиті місця.

Шлюбна міграція. Окремо варто виділити шлюбні міграції, які були вкрай нечисленні на загальному тлі, але водночас суттєво впливали на культурний обмін. Цей вид міграції був однією із стратегій правителів Київської Русі з укладання союзів, придбання територій, розширення свого впливу тощо. Так, умовою одруження князя Володимира Святославича з царівною Анною Візантійською, сестрою візантійських імператорів Василя та Костянтина, стала вимога його хрещення, що кардинально вплинула на весь подальший хід історії слов'ян.

Зазначимо, що одним із перших, хто став викорис-

товувати шлюбну (династичну) дипломатію на благо міжнародних союзів, був Ярослав Мудрий. Він добре розумів, що авторитет Русі значно зміцніє, якщо йому вдасться стати родичем найсильніших європейських правителів. Молодша дочка Великого князя вирушила до Франції. Там вона стала дружиною короля Генріха I, який беззастережно довіряв їй керування Францією. Так, майже всі офіційні документи, видані в останні дні життя правителя, підписані рукою колишньої київської князівни. Середню доньку Ярослав Мудрий віддав за короля Норвегії Харальда Сурового. Єлизавета Ярославна, будучи дружиною Харальда, впливала на його політичні рішення та супроводжувала його у походах. Старша дочка Ярослава Мудрого, Анастасія, з волі батька вийшла заміж за угорського герцога Андраша, який претендував на престол. На момент укладання шлюбу, Угорщиною правив король Іштван, який змусив Андраша втекти від переслідування до Києва. Лише через вісім років після весілля подружжя вирушило до Угорщини, щоб повернути трон, що належав їм по праву. Після хвороби чоловіка, Анастасія Ярославна взяла управління країною на себе [1]. Переїзд Ганни з Візантії на Русь, як і надалі, переїзд дочок Ярослава на батьківщину своїх чоловіків супроводжувався багаточисельною свитою. Слуги та прислуга залишилися на службі у нареченої і після її переїзду, нерідко утворюючи окремий «анклав» при приймаючому дворі. Аналогічна практика простежується і в подальшому під час укладання шлюбів як представниками княжих родів, так і представниками княжої влади.

Крім зазначених вище, у досліджуваній період були також інші види міграції. Наприклад, трудова, що супроводжувала торгіву, релігійну міграцію тощо. Цікавою є міграція військових у межах укладених князями Київської Русі договорів і поза ними (найманство). Протягом усього існування Київської Русі князі посилялися в бойові походи свої дружини, до складу яких входили як представники місцевого населення, так і найманці – скандинави, кочівники печеніги, половці тощо. Так, під час заколотів у 987-989 рр. візантійський імператор Василь II звернувся за допомогою до київського князя Володимира. Князь відправив на допомогу Василю II військо із 6-ти тисяч воїнів. Варто зазначити, що частина цього війська після придушення повстання залишилась на службі в імператора в якості палацової гвардії. Згодом представники військового прошарку населення Русі з різних причин протягом тривалого часу неодноразово йшли на службу до візантійських імператорів і брали участь у багатьох військових конфліктах. Ще одним видом міграції можна вважати міграцію заручників (найчастіше представників із роду князів) у рамках сімейної політики та дипломатії раннього середньовіччя. Князі Київської Русі, укладаючи договори про ненапад зі своїми ворогами, залишали у них своїх синів в якості гаранта дотримання миру. Варто акцентувати увагу на тому, що загалом такі заручники більшою мірою були культурними посередниками. Повертаючись додому після перебування на чужині та здійсненого «культурного занурення», вони ставали особливо цінними джерелами відомостей про «інший бік», сприяли налагодженню сторонами подальших дипломатичних контактів.

ВИСНОВКИ

Як і сьогодні, міграція за часів Київської Русі мала різні свої видові прояви та особливості. Міграція вимагала прийняття зважених рішень: оцінювання перешкод та варіантів міграційного маршруту; пошуку коштів чи інших можливостей для міграції; знання маршрутів та опорних точок, які зустрічались до місця призначення тощо. Саму міграцію викликано як військово-політичною нестабільністю земель Русі, так і зміною клімату, покращенням умов для землеробства на одних територіях та погіршенням на інших. Тією чи іншою мірою міграція супроводжувалася не лише поширенням, а й взаємним проникненням культурних форм, еталонів матеріальної та духовної підсистем за їхнього зіткнення. Міграція та культурний обмін нерозривно пов'язані між собою. Розвиток держави спронував появу шлюбної (династичної) дипломатії, істотною роллю в якій відводилися династичним шлюбом київських князів із правителями іноземних держав. Масштабні перетворення викликані Хрещенням Русі сприяли міграції на її територію релігійних діячів, людей мистецтва, ремісників тощо. Не всю міграцію пов'язано з негативними проявами у житті населення Київської Русі. Розвиток державності та міст Київської Русі породили сплеск трудової міграції, багато в чому її обумовлено необхідністю забезпечення торгових шляхів, що проходили через територію держави, можливістю здобування професій та спеціальностей у ромеїв, які масово стали відвідувати Русь після її хрещення. Постійні конфлікти, що супроводжували весь період існування Київської Русі, сприяли рабській

міграції. Захоплення бранців за набігів стало поширеним явищем у ті часи, а раби вважалися однією зі «статей доходів». Позбавленню свободи зазвичай піддавалися молоді люди, які в міру сил і можливості намагалися покращити своє існування, інтегруватися в чуже для них суспільство. Слов'яни, які брали участь у міграційних процесах, або мігрували з сім'ями, чи у разі відсутності сімей обзаводилися ними на нових місцях. Стосовно військових і рабів-полонених, то, як свідчать історичні джерела, їм не заборонялося заводити сім'ї, багато в чому таке прагнення навіть заохочувалося, оскільки воно сприяло та зміцнювало лояльність перших і збільшувало кількість останніх.

Незважаючи на те, що правові акти часів Київської Русі не регулювали міграційну політику в сучасному розумінні цього процесу, здійснений аналіз дає змогу впевнено говорити про масовість міграційних процесів. Про рух істотних мас людей свідчать, як пам'ятки археології, що збереглися до наших днів, так і письмові пам'ятки часів Київської Русі.

Такими є деякі аспекти міграції людей, які проживали на території Київської Русі. Варто зазначити, що розпад Київської Русі, її роздроблення на удільні князівства, лише активізував безконтрольні міграційні процеси. Підсумком розпаду стало виникнення на місці Київської Русі нових політичних утворень, які через свою вищу організованість почали контролювати міграцію населення, що дає змогу говорити про формування міграційної політики та її поступове регулювання. Окреслені події будуть розглянуті нами в подальших наукових дослідженнях.

Список використаних джерел

1. Восемь русских царевен, правивших европейскими государствами. URL: <https://vse42.ru/articles/30963172>
2. Габрелян А. Вектор розвитку України: дилема вибору. Суспільство XXI у дискурсі соціально-політичних наук, правознавства та суспільних комунікацій: I Міжнародна спеціалізована наукова конференція (м. Хмельницький, 19.02.2021). URL: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02>
3. Габрелян А.Ю. Аналіз сучасного стану ринку робочої сили в світі та в Україні. *Траектория науки*, 2020. № 6 (10). С. 2001-2013.
4. Древние славяне. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Древние_славяне
5. Мец А. Мусульманский Ренессанс. Москва, 1973. 474 с.
6. Повесть минулих літ. URL: http://bukvoid.com.ua/library/litopis/povist_minulih_lit/7.html
7. Рошин Ю.В. История развития государственного регулирования миграционных процессов в России. *Миграционное право*. 2011. № 3. С. 34 – 38.
8. Царенко О.М., Захарчук А.С. Економічна історія України і світу. Суми, 2001. 308 с.

References

1. Eight Russian princesses who ruled European states. URL: <https://vse42.ru/articles/30963172> (in Russian).
2. Habrelian A. Ukraine's development vector: a dilemma of choice. *Society XXI in the discourse of socio-political sciences, jurisprudence and public communications: I International Specialized Scientific Conference (Khmelnitskyi, February 19, 2021)*. URL: <https://doi.org/10.36074/mcnd-19.02.2021.lawgov.02> (in Ukrainian).
3. Habrelian A.Y. Analysis of the current state of the labor market in the world and in Ukraine. *Trajectory of science*. 2020. No. 6 (10). pp. 2001-2013. (in Ukrainian).
4. Early Slavs. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Early_Slavs
5. Mets A. Muslim Renaissance. Moscow, 1973. 474 p. (in Russian).
6. The story of past years. Electronic library/Chronicle. URL: http://bukvoid.com.ua/library/litopis/povist_minulih_lit/7.html (in Ukrainian).
7. Roshchin Yu. V. The history of the development of state regulation of migration processes in Russia. *Migration law*, 2011. No. 3. pp. 34-38. (in Russian).
8. Tsarenko O.M., Zakharchuk A.S. Economic history of Ukraine and the world. Sumy, 2001. 308 p. (in Ukrainian).

Oleh PYLYPCHENKO

PhD in Economics, Doctoral student, Interregional Academy of Personnel; managing partner of the Law Firm "Oleh Pylypchenko"
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2424-4918>

FEATURES OF MIGRATION OF THE POPULATION OF KYIVAN RUS

The problem of migrations is always relevant, as the movement of large masses of people affects the political and economic foundations of many states. The Middle Ages are no exception, it was then during the development of feudal monarchical states that various types of migration flourished. The paper is devoted to the study of the peculiarities of migration processes during the existence of the early feudal state – Kyivan Rus, which can be considered the beginning of the statehood of modern Ukraine.

It was established that the migration itself was caused both by the military and political instability of the lands of Russia, and by climate change, improvement of conditions for agriculture in some territories and deterioration in others. To one degree or another, migration was accompanied not only by the spread, but also by mutual penetration of cultural forms, standards of material and spiritual subsystems when they collide. Migration and cultural exchange are inextricably linked. The development of the state provoked the appearance of marriage (dynastic) diplomacy, a significant role in which was assigned to dynastic marriages of Kyivan princes with the rulers of foreign countries. Large-scale transformations caused by the Baptism of Russia contributed to the migration to its territory of religious figures, artists, craftsmen, etc. Not all migration was associated with negative manifestations in the life of the population of Kyivan Rus. The development of statehood and the cities of Kyivan Rus gave rise to a surge in labor migration, in many respects it was due to the need to ensure trade routes passing through the territory of the state, the possibility of acquiring professions and specialties from the Roma, who began to visit Rus en masse after its baptism. The constant conflicts that accompanied the entire period of the existence of Kyivan Rus contributed to slave migration. The capture of captives during raids was a common phenomenon in those days, and slaves were considered one of the «items of income». Deprivation of freedom was usually carried out by young people who, to the best of their ability and ability, tried to improve their existence and integrate into a foreign society. Slavs who participated in migration processes either migrated with their families or, in the absence of families, settled with them in new places. As for the military and captive slaves, according to historical sources, they were not forbidden to start families, in many ways such a desire was even encouraged, as it promoted and strengthened the loyalty of the former and increased the number of the latter.

Keywords: migration, types of migration, Kyivan Rus, migration processes, migration policy